

**ХУСУСИЯТҲОИ УСЛУБӢ ВА
АДАБИИ “ТУЗУКИ
ЧАҲОНГИРӢ”**

Пӯлотов Назирҷон Набиҷоновиҷ, номзади илмҳои филология, дотсенти кафедраи адабиёти классикии тоҷики МДТ “ДДХ ба номи акад. Б. Гафуров” (Тоҷикистон, Хучанд)

**СТИЛИСТИЧЕСКИЕ
И ЛИТЕРАТУРНЫЕ
ОСОБЕННОСТИ «ТУЗУКИ
ДЖАХАНГИРИ»**

Пулатов Назирҷон Набиҷоновиҷ, кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской классической литературы ГОУ «ХГУ имени акад. Б. Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)

**STYLISTIC AND
LITERARY
PECULIARITIES OF
«TUZUKI JAHANGIRI»**

Pulatov Nazirjon Nabijonovich, candidate of philological sciences, Associate Professor of the department of Tajik classic literature under the SEI «KhSU after acad. B. Gafurov» (Tajikistan, Khujand), **E-mail:** pulotovnn1973@mail.ru

Вожаҳои калидӣ: адабиёти форсизабони Ҳинд, забон, «Тузуки Чаҳонгирӣ», шеър, услуб, порчаҳои манзум, осори таърихӣ

Мақола ба таҳқиқи забон ва услуби адабии китоби таърихӣ вориси империяи Темуриёни Ҳинд-Нуриддин Муҳаммад Чаҳонгирподишоҳ (1569-1627) «Тузуки Чаҳонгирӣ» бахшида шудааст. «Тузуки Чаҳонгирӣ» дар баробари асари таърихӣ маҳсуб ёфтаниш, ҳамчун намунаи олии насри форсии ибтидои асри XVII шинохта шудааст. Аз баррасии «Тузуки Чаҳонгирӣ» бармеояд, ки Чаҳонгир табъи хуби шоирӣ дошта, дар беиштар маврид бо истифода аз шеър ба сухан, вобаста ба мавзӯи интихобкардааш, ҳусни тоза бахшидааст. Тазаккур мегардад, ки ахбори Чаҳонгирподишоҳ дар ин кутуби таърихӣ арзишманд буда, муаллифи асар дар чараёни қор анвои гуногуни насри форсиро мавриди истифода қарор дода, тавассути шарҳу тафсири воқеаҳо ва истифодаи далелҳои муносибати шахсии ҳеширо баён намудааст.

Ключевые слова: персоязычная литература Индии, язык, «Тузуки Джахангири», поэзия, стиль, поэтические отрывки, историческое сочинение.

Статья посвящена изучению языка и литературного стиля исторической книги наследника империи Великих Моголов Индии–Нуриддина Мухаммада Джахангиришаха. Следует отметить, что Абу-л Фатх Нуриддин Мухаммад Джахангир – один из великих королей, известный историк XVII века Индии на индийском субконтиненте, четвертый император империи Великих Моголов Индии, написавший историческое произведение «Тузуки Джахангир». При его написании автор сначала предоставляет информацию о языке «Тузуки Джахангир», отмечая, что он известен как прекрасный образец ранней персидской прозы XVII века и литературных произведений. Также автор приходит к выводу, что знакомство с художественно-стилистическими особенностями «Тузуки Джахангир» показывает, что Джахангир обладал хорошим поэтическим вкусом, часто использовал основные элементы стихотворения в зависимости от выбранной темы. Отмечается, что сведения Джахангиришаха в этой исторической книге ценны, и в ходе своей работы автор использовал различные формы персидской прозы и выражал свое личное мнение через подражание и использование свидетельств.

Key-words: Indian literature written in Persian, language, «Tuzuki Jahangiri», verse, style, poetic passages, historical composition.

The article dwells on the study beset with the language and literary style of historical book heired to the Mughal Empire of India, Nuriddin Muhammad Jahangirshah by name. It is worth mentioning that Abu-l Fatah Nuriddin Muhammad Jahangir is considered to be one of the greet kings, famous historian of the XVII-th century on the Indian subcontinent, fourth emperor of the Mughal Empire of India and “Tuzuki Jahahgiri” and his historical production being taken into account as well. Initially, in the course of writing the author provides information concerning “Tuzuki Jahahgiri” language, noting that it is not only a historical production, but is known as a fine pattern of early Persian prose of the XVII-th century literary productions either. The author comes to the conclusion that acquaintance with artistic and stylistic peculiarities of “Tuzuki Jahahgiri” shows that Jahangir has a good poetic taste, often using the basic elements of the poem depending on the chosen theme. It is underscored that information about

Jahangirshah in the relevant historical book is valuable, and in the course of the research the author resorts to various forms of Persian prose and expresses his own opinion by virtue of interpretation of the events and used evidence, upon the whole.

Барои омӯзиши авзои сиёсию иҷтимоӣ, илмию адабӣ ва фарҳангии садаҳои XVI-XVII шибҳи қораи Ҳинд, ки дар зерин салтанати хонадони Темуриёни Ҳинд қарор дошт, як қатор сарчашмаи таърихӣ адабӣ ва осори таҳқиқӣ зиёд вучуд доранд, ки дар онҳо пиромуни пайдоиши аввалин давлати Темуриён дар сарзамини Ҳиндустон, чараёни ба вучуд омадани ин давлат, ташаккул ва усули идоракунии маъруфтарин шоҳони ин сулола, малакаи сиёсӣ, фазлу адабдӯстию донишпарварии онҳо ва ғайра сухан ба миён омадааст.

Муҳимтарин сарчашмаҳои марбут ба асрҳои мавриди назар осори Заҳируддин Бобур (1483-1530) «Воқеоти Бобурӣ», «Хумоюннома»-и Гулбаданбегим ва «Тазкирату-л-воқеот»-и Чавҳари Офтобӣ, «Ойини Акбарӣ» ва «Акбарнома»-и Абулфазли Алломӣ, «Тузуки Ҷаҳонگیرӣ»-и Ҷаҳонگیرшоҳ ва боз чанд асари дигар маҳсуб меёбад.

Ин осор дар навбати худ дар омӯзишу пажӯҳиши таъриху забон ва адабиёти форсии Ҳинд сарчашмаи хуб ба ҳисоб мераванд.

Дар осори муаллифони мазкур дар боби авзои сиёсию иҷтимоӣ ва илмию адабии асрҳои XVI-XVI-и шибҳи қораи Ҳинд маълумоти судбахш ва пурборро метавон пайдо кард.

Омӯзиши кутуби таърихӣ даврони тахти назар саҳифаҳои нокушодаи адабиёту фарҳанги сарзамини паҳновари Ҳиндустонро боз карда, хулосаҳои ҷолиби илмиро ба ҳосил меоранд. Мо дар ин мақола тасмим гирифтём, каме бошад ҳам, хулосаҳои хешро роҷеъ ба хасосии адабӣ ва услубии асари ёддошти Нуриддин Муҳаммад Ҷаҳонگیر - «Тузуки Ҷаҳонگیرӣ», ки тахти рақами Асс №15079 дар китобхонаи Ҷумҳурии Исломии Покистон маҳфуз аст, баён намоем. Нусхаи мазкур комил буда, дорои 426 саҳифа ва андозаи авроқ 13,5X21 см мебошад. Ҷар сафҳа маъмулан 33 сатр дорад. Дар оғоз бо хати настаълиқ чунин унвон навишта шуда: «Тузуки Ҷаҳонگیرӣ. Таърихи аҳди салтанати Нуриддин Ҷаҳонگیرподшоҳ, ки то соли 19-уми ҷулуси худ он подшоҳи нусратпаноҳ таҳрир намуд ва з-он баъд Муътамадхон ҳасбулҳукми он подшоҳ ба анҷом расонида...» [11, с.1].

Ҳамчунин, соли 1359 ҳ. //1939/40 асари мазкур бо ниғаҳдошти тасхеҳи қаблии худ, аммо бо муқаддима ва кӯшиши Муҳаммад Ҳошим дар интишороти «Бунёди фарҳанги Эрон»-и Техрон ба таъри расид. Бояд қайд кард, ки дар ин мақола ҳар ду нусхаи “Ҷаҳонگیرнома/Тузуки Ҷаҳонگیرӣ” мавриди истифодаи мо қарор гирифт.

Баъд аз ривочи забони форсӣ дар сарзамини Ҳинд дар баробари густариши шеърӣ форсӣ, улуми адабӣ ва ҳунари, таърихнигорӣ низ тараққӣ мекунад, ки ин бузургии салотин ва шоирнавозии эшонро собит менамояд. Таърихнигорӣ дар ин сарзамин на танҳо дар байни муаррихон ва донишмандон, балки дар байни шоҳон, амирон, шоҳзодагонӣ темурӣ ва вазаро низ афзоиш меёбад, ки онҳо бо эҷоди кутуби таърихӣ хеш дар тараққӣ ва инкишофи таърихнигорӣ саҳми бориз гузоштаанд. Заҳируддин Бобур, Гулбаданбегим, Абулфазли Алломӣ, шоҳзода Салим ва ғайра аз он шуморанд, ки бо эҷоди асари таърихӣ барои пешрафт ва рушди адабиёти форсӣ – тоҷикӣ ва таърихнигорӣ дар ин сарзамин мақоми баландеро соҳиб шуда, аз худ мероси пурарзише ба оламиён мерос гузоштаанд, ки яке аз онҳо «Ҷаҳонگیرнома» («Тузуки Ҷаҳонگیرӣ») маҳсуб меёбад.

Нуриддин Муҳаммад Ҷаҳонگیر - шоҳаншоҳи донишманд, шоир, муаррих, нависандаи забардасти асримиёна, нақош ва хушнавис барои таҳқиму тақвияти салтанати Темуриёни Ҳинд саҳми арзанда гузоштааст.

Вай чорумин подшоҳи империяи Темуриёни Ҳинд буда, муддати салтанати ӯ солҳои 1014-1037 ҳ./1605-1627, яъне 22 соли пурраро дарбар мегирад. Китоби таърихӣ ӯ «Тузуки Ҷаҳонگیرӣ» пас аз асари «Бобурнома»-и Бобур Мирзо аввалин китобе маҳсуб меёбад, ки як подшоҳи қудратманд ва адабдӯст ба сурати шарҳи вақоии кишвардорӣ хешро ба забони форсӣ нигошта, давраи подшоҳӣ ва қонунҳои мулкдорӣ худро ба қалам овардааст. Тазаккур бояд дод, ки «Бобурнома»-и Бобур Мирзо бо вучуди он ки муаллифаш забони форсиро хуб медонист ва ба забони форсӣ шеър ҳам месароид, бо забони туркии ҷағатой навишта шудааст.

Ҷаҳонگیر бо сабаби беморӣ ин асар то поёни соли 17-уми подшоҳиаш худ навишта, пас аз он ин вазифаро ба ўҳдаи нависандаи «Иқболномаи Ҷаҳонگیرӣ» Муътамадхон Шариф ибни Дӯстмуҳаммад мениҳад. Муътамадхон воқеаҳои минбаъдаи воқеоти солҳои 18-19-уми салтанатро бо назорати худӣ Ҷаҳонگیر менависад. Китоби ӯ дар асоси ёддоштҳои Ҷаҳонگیر ва маводи китоби «Акбарнома»-и Алломӣ ва «Тақаботи Акбарӣ»-и Ҳоҷа Низомиддин Аҳмад мураттаб гардидааст.

Сипас, Мирзо Муҳаммад Ҳодӣ вақоеи охири чаҳорсолаи даврони подшоҳии Ҷаҳонгир ва давраи шоҳзодагии вайро аз «дунболаи вақоеи нуздаҳум аз чулуси муборак» бо истифода аз «Иқболномаи Ҷаҳонгирӣ»-и Муътамадхон то замони марги Ҷаҳонгир ва чулуси Шоҳчаҳон бар авранги салтанат» идома додааст [11, с.421].

«Тақаботи Акбарӣ» аз равонӣ ва содагии фаровон бархурдор буда, ҷуноне ки зикр гардид, дебоча ва асли он то «*Наврӯзи ҳабдаҳум*» (боби ХУ11) навиштаи ҳуди Ҷаҳонгиршоҳ буда, дар дохили он унвонҳои ҷойгир шудаанд, ки муаллиф барои ифодаи матлаб гузоришҳои ҳарсолаи хешро пиромуни рӯйдодҳои хурду калон тавассути ашъори худ ва шоирони дигар истифода бурдааст. Асар бидуни муқаддима ва хотима, ба монанди дигар асарҳои таърихӣ он давр (ғайр аз «Ҳумоюннома»-и Гулбаданбегим-Н.П.) бо шеваи солноманависӣ (сол ба сол ҳикоят кардани таърих) навишта шудааст.

«Тузуки Ҷаҳонгирӣ» борҳо таҳти унвонҳои мухталиф мавриди тақлиду талхис қарор гирифтааст, ки ҳосили ин тақлиду талхис китобҳои чун «Иқболномаи Ҷаҳонгирӣ», «Воқеоти Ҷаҳонгирӣ», «Таърихи Ҷаҳонгирӣ», «Интиҳоби Ҷаҳонгирӣ», «Мақолоти Ҷаҳонгирӣ», «Ахлоқи Ҷаҳонгирӣ», «Таърихи Салимшоҳӣ» маҳсуб меёбанд.

Матни комили «Ҷаҳонгирнома» ҳамроҳ бо «Ҷаҳонгирӣ»-и Муътамадхон ва такмили Муҳаммад Ҳодӣ ба эҳтимоми Саид Аҳмадхон бо унвони «Тузуки Ҷаҳонгирӣ» соли 1863 дар Олигарх ба чоп расида, соли 1914 дар Лахнав таъдиди чоп шудааст.

Нусхае аз «Тузуки Ҷаҳонгирӣ» дар китобхонаи Остони Қуди Разавии Машҳад маҳфуз буда, бо нусахи Лахнав тафовути зиёд дорад ва матолиби дар он омада, дар ин нусха нест. Ин китоб ба дасти ношинос ҳулоса шуда, бо унвони «Мунтахаботи “Тузуки Ҷаҳонгирӣ” соли 1884 дар Лоҳур ба чоп расидааст.

Дастнависе аз ин асар дар музейи Британияи Кабир таҳти шумораи Add 26, 611, ниҳадорӣ мешавад. Ин асар якҷанд маротиба ба забонҳои урду ва англисӣ тарҷума шуда, тарҷумаи аввали англисӣ он ба А. Рочерс тааллуқ дорад. Тарҷумаҳои дигари англисӣ он тавассути Г.М.Эллот ва майор Д.Прайс ба амал омада, мавриди қабули аҳли улум гардидааст [5, с.907; 13, с.240].

Ин асари таърихӣ Ҷаҳонгир намунаи барҷастаи насри бадеии адабиёти авоили садаи XVII Ҳиндустон ба ҳисоб рафта, аз ҷиҳати қимати адабию бадеӣ ва таърихӣ дар қатори кутуби таърихӣ он давр, ба монанди «Таърихи Алфӣ», «Таърихи Акбарӣ», «Акбарнома», «Мунтахабот-ут-таворих» ва ғайра гузошта шудааст.

Шоҳзода Салим дар вақти таълифи «Тузуки»-и хеш завқи бадеии аҳли адаби аср ва дараҷаи фаҳмиши доираи васеи аҳолии ин хиттаи хурраму сарсабзи афсонавиро ба назар гирифта, тарзи баёнро интиҳоб кардааст, ки ба талаботи маънавии оммаи мардуми он қарн ҷавоб дода тавонад ва мақбули хосу ом гардад.

«Тузуки Ҷаҳонгирӣ» бо хусусиятҳои услубӣ ва адабии худ аз дигар кутуби таърихӣ дар он аҳд таълиф шуда, то дараҷае фарқ мекунад.

Аввалин хусусияти муҳими услубӣ «Тузуки Ҷаҳонгирӣ», амсоли дигар кутуби таърихӣ он аҳд ин тарзи баён намудани матолиб тариқи солҳо ва масоили иҷтимоӣ ахлоқӣ дар онҳо таҷассумгардида мебошад. Ҷаҳонгир «Тузуки»-и хешро ба мисли дигар асарҳои таърихӣ Шибҳи қора аз ҷашни Наврӯзи фархунда оғоз карда, бо ифодаи «Ҷашни Наврӯзиаз чулуси ҳумоюн», ё «*Ҷашни Наврӯзи аввалини асар аз шаби сешанбеи 11-уми зулқаддаи санаи 1014/1606 субҳ, ки маҳалли фаязони нур аст, ҳазрати найири аъзам (яъне офтоб) аз бурҷи Ҳут ба хонаи шараф ва хушҳолии худ, ки ба бурҷи Ҳамал бошад, интиқол фармуд, чун аввалин Наврӯз аз чулуси ҳумоюн буд, фармудам, ки...*» ва бо абёти Хоҷа Ҳофиз:

Соқӣ, ба нури бода барафрӯз ҷоми мо,

Мутриб, бизӯ, ки кори ҷаҳон шуд ба коми мо...

оғоз менамояд [11, с.22;17, с.9].

Ё, дар қисмати дигар, ки бо ҷумлаи «*Ҷашни Наврӯзи чаҳорум аз чулуси ҳумоюн бо таҳаввули ҳазрати найири аъзми файзбахши олам, ки ба бурҷи Ҳамал шаби шанбеи чаҳордаҳуми зулҳиҷаи санаи 1017/1609 иттифоқ меафтад*», шурӯъ шуда, дар ин қисмат хабари вафоти Ҳаким Алӣ оварда мешавад. Мусанниф сараввал ҳислатҳои ин шахсро инъикос карда, зикр менамояд, ки хидмати Ҳаким Алӣ «беназир буда, аз улуми арабия баҳраи тамои дошт..., шарҳе бар «Қонун» дар аҳди хилофати Акбаршоҳ таълиф намудааст» [11, с.61-64].

Дар таърихномаи Ҷаҳонгир иттилои фаровоне оид ба маҷлисо, ки дар ин ё он макон баргузор мешуданд, дар бораи бисёр масъала муфассал ва бо ҷузъиёту санадҳои зиёд сухан рафта, зарурати чанд нафарро ба мансабҳои ҳадяҳои шоҳона, амсоли Абдуллоҳонро ба хитоби «фирӯзчангӣ», Хуррам писари Хонаъамро ба мансаби 2000 ҳазорӣ зот ва 1500 савор, Ҳаким

Садуро ба мансаби 500 зот ва сӣ савор мумтоз сохта, ба хитоби «масехуззамон» сарфароз намудан пеш меомад, ки ин масоил, яъне чамъе умаро ва бандаҳои даргохро ба саодати сарбаландӣ сарфароз гардониданро мо қариб дар ҳамаи “ҷашни Наврӯзҳо”-и ин шоҳкорӣ мушоҳида карда метавонем.

Яке аз хусусияти сохтори ин асари пурбор дар он аст, ки мусанниф ибтидои ҳар матлабро аз рӯзи нав оғоз карда, фикри хешро ифода намудааст. Масалан, «рӯзи якшанбе, 50 ҳазор рупия ба хонаи Музаффар Ҳусейн Мирзо писари Султон Ҳусейн Мирзо ибни Баҳром Мирзо ибни Шоҳ Исмоили Сафавӣ, ки ба чихати фарзанди Хуррам (Шоҳчаҳон, писари Ҷаҳонгир-Н.П.) хостгорӣ шуда буд, фиристодам» [11, с.66].

Дар аксарияти қисмати асар муколамаи қаҳрамонҳо, аз ҷумла, гуфтугӯи шоҳ бо дарбориён ва оммаи меҳнаткаш ба мушоҳида мерасад.

Тафсилоти воқеаҳо аз он иборат аст, ки нигорандаи асар дар вақти тасвири рӯйдодҳо ба баъзе унсурҳои ҷудогонаи онҳо бештар диққат дода, дар хусуси онҳо ба таври муфассалтар сухан меронад. Масалан, дар қисмати дуюми асар доир ба шаробнӯшӣ машғул будани аҳли ҷаласаро тасвир намудан, пиромуни шаробу хусусиятҳои он ва шикори хонаводаи шоҳ маълумоти муфассал медиҳад [11, с.41-65].

Шоҳзода Дониёл ба туфанг ва шикор майли зиёд дошт. Яке аз туфангҳои худро «якею чаноза» ном ниҳода буд ва ин байтро худ эҷод карда, мефармояд, ки бар он нақш кунанд:

Аз шавқи шикори ту шуд ҷон тару тоза,

Бар ҳар ки хӯрад тири ту якею чаноза [11, с.15].

Ҷои дигар ин туфангро «такию чаноза» [11, с.15].Баъди он ки истеъмоли шароб аз ҳад мегузарад, фармони Акбаршоҳ ба самъи Абдурахими Хонихонон содир мешавад, ки «аз аҳволи ӯ боҳабар бошад»[11, с.15].Чун роҳи шароб бурдан манъ карда мешавад, Дониёл ба Муршид кулӣ Туфангӣ, ки хидматгори наздик буд, супориш медиҳад, ки ба ҳамин туфанг шароб андохта орад. Он бесаодат бо умеди риояти ин амр шуда, арақ дар он туфанг, ки муддатҳо беборут ва бӯи он парвариш ёфта буд, андохта овард ва занги оҳан, ки аз тезии арақ таҳлил шуда буд, маҷмаи хӯрдан ҳамон ва афтодани Дониёл ҳамон гардид. Дар ин маврид мусаннифи асар ин абётро овардааст:

Касе бояд, ки фол ба дил нагирад,

В-гар гирад, барои худ нагирад [11, с.15].

Мавсуф дар бораи сифати шоҳзода Дониёл низ ҳарф зада, қайд менамояд, ки ӯ ҷавони хушқад, бағоят хуштаркибу намоён буда, ба асп майли тамом дошта, гоҳе ба забони аҳли Ҳинд шеър эҷод мекардааст.

Абулфазли Алломӣ дар «Акбарнома» низ пиромуни хислатҳои шоҳзода Дониёл ва шаробнӯшии ӯ ҳарф зада, зикр намудааст, ки «дар хӯрдани он оби оташмизоч аз ҳадди эътидол таҷовуз намуда...» [3,с.814]. ноғуфта намонад, ки Шоҳзода Дониёл соли 1013 ҳ. //1604/05 милодӣ бо сабаби истеъмоли аз ҳад зиёди машрубот даргузаштааст.

Хусусияти дигари ба назар намоёни “Тузуки Ҷаҳонгирӣ”-ро махлут намудани наср бо назм ташкил медиҳад. Ҷаҳонгир ҳам, амсоли дигар муаррихони мумтози давр, талаботи завқи бадеии аҳли адаб ва хонандагони қарнро ба инобат гирифта, дар дохили қисматҳои осори худ порчаҳои алоҳидаи манзуми зиёдеро ҷойгир намудааст. Умуман, дар «Тузуки Ҷаҳонгирӣ» 85 байт, 9 рубоӣ, 2 қасида, 4 ғазал, 19 мисраъ, 5 зарбулмасалу мақол, 3 муаммо, 2 бадеҳа, 5 моддаи таърих истифода шудааст. Дар дохили қисмати асар низ 1 ҳикоят ва 3 нома ба Шоҳ Аббоси аввал мавҷуд аст. Масалан, дар қисмати «Ҷашни сездахум» ҳикояти «Подшоҳ ва боғбон» оварда шудааст, ки баҳси духтари боғбон ва шоҳро оид ба анор ва фавоиди он дарбар мегирад, ки ғоидаи он нияти нек ва адолат дар ҳукмронӣ аст [11,с.251-252].

Қисмати муқаддимаи асар бошад, 17 байту 4 фард; 1 муаммо ва 1 мисраъро дар бар мегирад. Порчаҳои шеърӣ барои тасдиқ ва пурқувват гардонидани матлаб ба хизмат омада, бо забони сода ва ибораҳои ҳикматнок муносибати мусаннифро роҷеъ ба паҳлуҳои гуногуни ҳаёт ва ахлоқ баён намудаанд. Тавассути ин порчаҳои шеърӣ метавон аз вазъи иҷтимоии он замон маълумоти судманд пайдо карда, завқи сухансанҷии мардумро дарк намуд.

Намунаи шеърҳо асосан аз Фирдавсӣ, Анварӣ, Саъдӣ, Амир Хусрав, Саной, Мавлоно Ҷомӣ, Толиби Омулӣ ва баъзе аз эҷодиёти шуарои ҳамасри мусаннифи китоб буда, дорои арзиши адабӣ ҳастанд. Ин порчаҳои шеърӣ дар баъзе маврид бо зикри номи муаллиф, вале бештар бе зикри он бо унвони жанрҳо (ба мисли байт, ғазал, қасида, рубоӣ ва ғ.) қаламдод гардидааст.

Миқдори порчаҳои шеърӣ дар абвоби “Тузуки Ҷаҳонгирӣ” якхела нест. Масалан, дар боби дуюм 1 зарбулмасалу 2 муаммо, дар боби сездахум бошад 2 мисраю 12 байт, 1 мақолу 1 бадеҳа ва 6 байт аз қасидаи маддоҳи дарбори Султон Санҷар-Мағрибӣ мавҷуд мебошад, он гоҳ дар

қисмати «Чашни наврӯзи ҳаштум ва бистум» ягон абёт оварда нашудааст [11,с.130-415]. Ҳамзамон, дар боби аввал байти Хоҷа Ҳофиз [11,с.22], «Чашни наврӯзи дуҷум ва панҷум» намунаи абёт аз эҷодиёти Амир Хусрави Деҳлавӣ[11,с.48-81], боби панҷум ва чордахум намунаи қасоид аз эҷодиёти Анварӣ[11,с.91-264], ҳафтум аз ашъори Ҳофизӣ Шерозӣ[11,с.104] даҳум аз табиб ва амири маъруфи Акбаршоҳ-Ҳаким Хумом[11,с.149], ёздаҳум ва ҳабдахум аз эҷодиёти Саъдӣ ва «Гулистон»-и ӯ [11,с.168-355], ёздаҳум аз эҷодиёти Бобо Фигонӣ [11,с.177], сездрахум аз эҷодиёти Абдурраҳмони Ҷомӣ [11,с.233], чаҳордахум аз Саной ва малукушшуарои аҳди Ҷаҳонгир-Толиби Омулӣ [11,с.280-286], бисту якум аз Абдурраҳими Хонихонон[11,с.417], як байт аз эҷодиёти Улуғбек ибни Шоҳруҳ дар «боби понздаҳум [11,с.315] ва хатто ду байт аз эҷодиёти шуарои форсизабони Ҳинд дар боби сеюм» [11,с.67] дарҷ гардидаанд.

Порчаҳои манзуми «Тузуки Ҷаҳонгирӣ» ҳаргиз дилгиркунанда ва аз бадеёт ҳоли набуда, бо ибораҳои «...ин байт аз ўст»[11,с.8], «...мазмун ба хотир расид ва ин ғазал дар силки назм даромад»[11,с.76], «...ин байт ба хотира партав андохт»[11,с.111], «...ин байти амирулмаро (яъне, Абдурраҳими Хонихонон-Н.П.) хонда шуд»[11,с.111], «...ва ин ду рубоиро ба назм дароварда»[11,с.151], «...мазмун гуфтаи Шайх Муслиҳиддин Саъдӣ мутобиқи ҳоли ӯ омад» [11,с.168], «...ҳосили онро Бобо Фигонӣ дар ин байт ба назм дароварда» [11,с.177], «...оқибати ин қор чӣ навъ хоҳад шуд, ин ғазал баромад» [11,с.188], «...ин байт марқум гардид»[11,с.192], «...забони ҳол ин байт мегуфт»[11,с.241], «...ин ду байт дар ин мақом муносиб афтод»[11,с.248], «...ин ду-се байти Ҳаким Саной муносиби ҳол афтод»[11,с.280] ва ғайра оварда шудаанд. Баръакс, онҳо тавассути дақиқии маъно, ҳикматнокӣ ва мӯъҷазии ба худ хос яке аз хусусиятҳои хеле муҳиму дилчаспи асарро ташкил дода, ба насри он хусни тоза зам кардаанд. Ин порчаҳои манзум ба мазмуни асар алоқаманд буда, барои тасдиқ ва ё пурқувват кардани фикру мулоҳизаи мусанниф истифода шудаанд.

Бояд гуфт, ки хусусияти омехта намудани осори таърихӣ бо назм на танҳо ба “Тузуки Ҷаҳонгирӣ”, балки ба дигар асарҳои насрӣ ва кутуби таърихӣ бо усули он тартибдодашуда низ хос буда, ҳанӯз қабл аз Ҷаҳонгир дар таълифоти осори таърихӣ маъмул гардида буд, ки мо онро дар дигар кутуби таърихӣ мушоҳида карда метавонем.

Шоҳзода Салим порчаҳои шеърӣ барои пурқувват гардонидан ва тасдиқ намудани масоили мухталифи дар қисматҳои асар таҷассумёфта оварда, бо забони сода матлаби худро баён менамояд.

Хусусияти дигари услубии «Тузуки»-и шоҳзода Салим, ки дар вақти таҳқиқ ба назар мерасад, ин барои тасдиқ ва исбот кардани дурустии ин ё он фикр далел овардани оёту ҳадисҳо, суҳанҳои машоиху салотин ва шуарои бонуфузи адабиёти форсизабон мебошад, ки мусанниф дар қисмати услуби адабии дар асар пешгирифтаи худ ба анъанаи пешина пайравӣ кардааст.

Ҷаҳонгир миёни ҳама салотини теурии Ҳинд ба шеърӯ шоирӣ майлу рағбати зиёд дошта, худ ҳунари шоирӣ ва дарки суҳани мавзунӣ форсиро доро буд, ки ин донишу маҳорати худро дар “чашнҳои наврӯзӣ”-и асараш овардааст. Масалан, рӯзе сипаҳсолор Абдурраҳими Хонихонон дар маҷлиси мушоирае, ки шоирон Мирзо Рустами Сафӣ ва Мирзо Мурод низ иштирок доштанд, ин мисраи машҳури Мавлоно Ҷомӣ: **“Баҳри як гул заҳмати сад хор мебояд кашид”**-ро барои ҷавоб гуфтан тарҳандозӣ мекунад. Шоирони мазкур ҳар яке ба сари ӯ низ таъъозмӣ менамоянд. Ҷаҳонгир ҳам дар бадеҳа ин матлаъро ба хотир меоварад:

Соғари май бар руҳи гулзор мебояд кашид,

Абр бисёр аст, майи бисёр мебояд кашид [11,с.233]

Худи Ҷаҳонгир дар “Тузуки”-и хеш дар мавриди ин мисраи машҳури Мавлоно Ҷомӣ ва ғазали ӯ чунин гуфтааст: “Ин мисраъ зоҳир шуд, ки аз Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ аст. Ғазали ӯ тамом ба назар даромад. Ғайр аз он мисраъ, ки ба тариқи масал забонзади рӯзгор шуда, дигар қорре насохта, бағоят сода ва ҳамвор гуфта...”[С.11-233; С.5-6]. Шиблии Нӯъмонӣ дар “Шеърӯ-л-Аҷам” дар хусуси нирӯи қавии таъби Ҷаҳонгир суҳан ронда, дорои дарки суҳан будани ӯро эътироф намудааст [12,с.115].

Ҷаҳонгир дар вақти таълифи асар зарбулмасалу мақолҳо ва суҳанҳои ҳикматноки халқиро ба таври васеъ ва эҷодкорона мувофиқи матлаб низ истифода бурда, саъйи бориз намудааст, ки ба воситаи онҳо таъсирбахшӣ, ҳикматнокӣ ва хушоҳангии суҳанашро бештар намояд. Дар қисмати “Чашни наврӯзҳои дуҷум, ёздаҳум, сездрахум, ҳабдах ва ҳаждахум” нигорандаи асар зарбулмасалу мақолҳои **“Ҷони ҷоҳил бисанҷӣ, арзонӣ”** [11,с.48], **“Паиша чу пур шуд бизанад филро”** [11,с.158], **“Кашиди нӯсте бар устухоне”** [11,с.248], **“Оқибат гурғзода гурғ шавад”** [11,с.355], **“Забони сурх сари сабз медиҳад барбод”** [11,с.379] ва ғайра истифода бурда, муҳокимарониҳои кӯтоҳ карда, ба асар обуранги хоси бадеӣ бахшидааст.

«Тузуки Чаҳонгирӣ» дар баробари асари пурбор маҳсуб ёфтаниш, давраи ҳукмронӣ ва қонунҳои мулкдорӣ шоҳзода Салимро фаро мегирад. Як хусусияти барҷастаи ин асар дар он аст, ки симои занони подшоҳони теурии Ҳинд, ба монанди Гулбаданбегим, Салима Султонбегим, Руқиябегим, Нурчаҳон ва ғ., ки ба илму адаб ва ҳунар на танҳо дар сарзамини Ҳинд, балки берун аз он ҳам машҳур гашта буданд, мунъакис менамояд.

Чунончӣ, ҳамсари савуми Чаҳонгир-Нурчаҳон зани бисёр фозила ва тезфаҳм буда, дар шеър ва дақиқи он баҳраи кофӣ доштааст. А.Зарринқуб қайд кардааст, ки «Чаҳонгир ва занаш Нурчаҳон ҳар ду ба шеъру адаб алоқа доштанд»[6,с.257]. Чаҳонгир худ шоҳи фозилу донишманд ва дорои ҳунару истеъдоди баланди шоирӣ буда, дар фанни шеър аз шогирдони маликушшуаро Файзии Файёзӣ маҳсуб меёфт ва бисёр вақт бо Нурчаҳонбегим бадеҳагӯӣ карда, розҳои хешро бо шеъри форсӣ баён мекард»[10,с.39].

Дар асари мавриди таҳқиқи маълумот дар бораи хонаводаи падараш ва фарзандони ӯ чой алоҳидаро ишғол менамояд, ки мусанниф бо арзу эҳтироми бузург оид ба ин масъала сухан рондааст. Нигорандаи асар доир ба сифатҳои волидаи бузургвораиш, фатҳу тасхири вилоятҳои бисёр ҳарф задааст, вале боз ҳам қайд менамояд, ки агар ба тафсил мазкур гардад, сухан дароз мешавад»[11,с.20]. Доир ба тавсифот, шуҷоату далерӣ, филсаворӣ Акбарподшоҳ сухан ба миён оварда, роҷеъ ба моддаи таърихи Мавлоно Қосими Коҳӣ «**Ҳумоюнподшоҳ аз бом афтод**», ки нисбат ба фавти Ҳумоюн, ки ба соли 962/ 1556 рост меояд, маълумот меорад»[14,с.93].

Чаҳонгир дар мавриди додарон ва хоҳарони худ низ ҳарф зада, зикр менамояд, ки тавлиди Шоҳмурод дар кӯхистони Фатҳпур рӯй дода, ӯро бо ин сабаб «Баҳорӣ» муҳотаб сохтаанд. Вақте ки ӯро ба тасхири Дакан фиристода буданд, ба воситаи инсонҳои разил шаробро истеъмол карда, дар синни 33-солагӣ дар навоҳии Қолинпур аз олам вафот менамояд.

Роҷеъ ба туфанг ва шикори охувон, дар тамоми сол 3 моҳ ба гӯшт майл доштани Акбарподшоҳ ва дар 9 моҳи дигар ба таоми сӯфиёна қаноат кардани ӯ низ ҳарф зада, Чаҳонгир ба масъалаи гӯшт нахӯрдан ва манъи шикори ҳайвонот, куштани онҳо низ дар кутуби таърихиаш ишора карда, қайд намудааст, ки ин масъала дар «Акбарнома»-и Абулфазли Алломӣ низ дохил шудааст [3,с.21].

Бояд гуфт, ки услуби адабии «Тузуки Чаҳонгирӣ» дар таърихи адабиёти форсизабони Ҳинд комилан як услуби маҳсус набуда, бо сабки адабии осори таърихӣ қабл аз асри XVII навишташуда саҳт алоқаманд мебошад.

Забони асар чи тавре ки қайд намудем, сода буда, нависанда дар вақти таълифи «Тузук» ба интиҳоби калимаю ибораҳо диққати маҳсус дода, аз боигарии беинтиҳои забони ноби тоҷикӣ моҳирона истифода бурдааст.

Ҳамзамон мусанниф дар ин асар пиромуни номҳои чуғрофӣ, як қатор шаҳрҳои Ҳиндустону Афғонистон ва боғҳои дилқушою зебоманзари онҳо таваққуф намуда, роҷеъ ба бунёди боғҳо ва меваҳои он низ ҳарф зада, қайд мекунад, ки дар замонаш бунёд ва ободонии боғову гулгаштҳои бисёр хуб ба роҳ монда шуда буд. Аз ҷумлаи онҳо боғе бо номи «Гулафшон» ва «Боғи шаҳроро» маҳсуб меёфт, ки дар асар мақоми бузург дошта, мусаннифи асар дар мавриде онҳоро ситоиш намуда, дар бораи харбуза ва дигар анвои меваҳои Агра сухан рондааст.

Муаллиф қайд мекунад, ки дар айёми давлати падари Чаҳонгир аксар меваҳои вилоят, ки дар Ҳиндустон набуд, ба монанди ангурҳои кишмишӣ, ҳабашӣ ва ғ. дар боғи «Гулафшон» ба бор меомад. Ҳамзамон, Чаҳонгир дар бораи гулҳои хушбӯӣ, монанди райҳон, ки дар ҳеч чойи олам ному нишони он нест ва чанпахул, ёсумани сафед, хушандом будани дарахтони боғ сухан ронда, онҳоро васф кардааст.

Дар маҷмӯъ метавон гуфт, ки дар «Тузуки Чаҳонгирӣ» аз анвои адабӣ бештар маснавӣ, китъаи таърихӣ, рубоӣ ва ғайра интиҳоб шудаанд, ки ба мазмун ва муҳтавои воқеаву ҳаводиси ҳамоно давра тавъам мебошанд.

«Тузуки Чаҳонгирӣ» асари таърихӣ буда, як чаҳон маълумоти муфидро дар бораи замони зиндагии муаллиф ва манотиқе, ки дар он ҷо тавлид шуда ба воя расидааст, дар ихтиёри хонандагон воমেгузорад. Чаҳонгиршоҳ бо эҷоди китоби таърихӣ хеш адабиёти нимаи аввали асри XVII-ро пурбортар гардонида, амсоли гузаштагонӣ худ дар рушди таърихнигорӣ саҳми арзанда гузоштааст. «Тузуки Чаҳонгирӣ» дар асоси суннатҳои беҳтарини таърихнигорӣ форсу тоҷик нигошта шуда, дар пешрафти минбаъдаи таърихнигорӣ форсу тоҷик таъсири зиёд расонидааст.

ПАЙНАВИШТ:

1. Астарободӣ, Мулло Муҳаммадқосими Ҳиндушоҳ. Таърихи Фаришта/М.Астарободӣ.- Ҷ.1. Лакхнав; Навал Кишур, 1321.-376 с.
2. Алломӣ, Абулфазл ибни Муборак. Акбарнома. Ба тасҳеҳи Мавлавӣ Абдурахим/А.Алломи. – Ҷилди дувум. – Калкатта; Анҷумани Осиеии Банғола, 1879, -393с.
3. Алломӣ, Абулфазл ибни Мубораки Ногурӣ. Акбарнома. Ба тасҳеҳи Мавлавӣ ого Ахмадали ва Мавлавӣ Абдурахим. Ҷилди сеум. – Калкатта; Анҷумани осиеии Банғола, 1886, –844 с.
4. Аҳмад, Хоча Низомиддин. Табақоти Акбарӣ/Н.Хоча.-Ҷ.II. – Калкутта, 1931. -520 с.
5. Донишномаи адаби форсӣ. Адаби форсӣ дар Шибҳи қора. /Ҳинд, Покистон, Бангладеш/. Ҷ.чаҳорум, бахши I. Ба сарпарастии Ҳасани Анӯша. Техрон, 1380, -921 с.
6. Зарринқӯб, Абулҳасан. Нақди адабӣ. Ҷустуҷӯ дар усул ва равишҳо ва мабоҳиси наққодӣ ва баррасӣ дар таърихи нақд ва наққодон/А.Зарринқӯб.-Техрон: Амири Кабир, 1369. - 404 с.
7. История Востока. Т.III. Восток на рубеже средневековья и нового времени. XVI-XVIIвв. (главная редколлегия под председательством Р.Б.Рыбакова).–Москва:Восточная литература, 2000. –С.163
8. Маркс, К. Хронологические выписки по истории Индии /664-1858 гг./. Под ред. В.В.Адоратского/К.Маркс. –М.; Госполитиздат, 1947. -179 с.
9. Наховандӣ, Абдулбоқӣ. Маосири Раҳимӣ, Ҷ.3., к.1-2, Калкатта, Ҷамбияти Осиеии Банғола, 1931, -1699 с.
10. Гӯраконӣ, Нуриддин Муҳаммади Ҷаҳонгир. Муқаддима/ Ҷаҳонгирнома ё Тузуки Ҷаҳонгирӣ /Бо кӯшиши Муҳаммад Ҳошим/ Н.Гӯраконӣ.-Техрон: «Бунёди фарҳанги Эрон», -1359. -588 с.
11. Нуриддин, Муҳаммад. Тузуки Ҷаҳонгирӣ/М.Нуриддин. –Бадоун: Матбаи Ҷозипур, -1863, -426с.
12. Нуъмонӣ, Шиблӣ. Шеър-л-Аҷам ё Таърихи шуаро ва адабиёти Эрон. Тарҷумаи Сайид Муҳаммадтақӣ Фаҳр Доии Гелонӣ/Ш.Нуъмонӣ.-Техрон:Дунёи китоб, 1336, –268 с.- Ҷ.3.
13. Пӯлотов, Н. «Ҷаҳонгирнома» ва арзиши адабиву таърихӣ он/Н.Пӯлотов//Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон.- 2018.- №8(7).- С. 240-244.
14. Пӯлотов, Н. Нигоҳе ба ҳаёт ва мероси адабии Қосими Коҳии Миёнкалӣ/Н.Пӯлотов//Номаи донишгоҳ.Силсилаи илмҳои гуманитарӣ ва ҷомеашиносӣ.- 2020.-№2 (63).- С. 90-96.
15. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ/М.Фозилов.– Душанбе, 1977. -5830 с. Ҷ. 2.
16. Хусейнкулихон, Азимободӣ. Наштари ишқ. Ба тасҳеҳ ва муқаддимаи Асғар Ҷонфидо/Ҳ.Азимободӣ. – Душанбе: Дониш, 1981. – 386 с. Ҷ.1.
17. Ҳофиз, Шерозӣ. Мунтахаби ғазалиёт. Мураттиби китоб ва муаллифи сарсухан Ҷ.Шанбезода/Ш.Ҳофиз.–Душанбе, 1967,–284 с.

REFERENCES

1. Astarobodi, Mullo Muhammad Qasim Hindushoh. The History of Farishta/M.Mullo.– V.1. - Lucknow; Nuval Kishur. 1321. - 376 p.
2. Allami, Abu-l Fazl ibn Mubarak. Akbar-Name. Under the editorship of Mawlavi Abdurrahim. V.2. - Calcutta. Bangalore Asian Association. 1879. - 393 p.
3. Allami, Abu-l Fazl ibn Mubarak. Akbar-name. Corrected by Mawlavi Agha Ahmad and Mawlavi Abdurrahim. - V.3. –Calcutta: Bangalore Asian Association. 1886, - 844 p.
4. Ahmad, Khoja Nizamud-din. Tabaqot-i Akbari/Kh.Ahmad.–Calcutta. 1331. - 520 p. V. 2
5. Avenges of Persian Literature in Peninsula Continent. /India, Pokistan, Banglodesh/. Hasan Anusha. - V.4. Part I. – Tehran, 1380h. - 321 p.
6. Zarrinkoub, Abdul Hussun. Literary Critique. Search in Methods and Approaches and Critique and consideration of the History of Critique and Reviewers/A.Zarrinkoub. – Tehran: Great Emir, 1369. -404 p. - V.I.
7. The History of the Orient. –V. III. The Orient at the Junction of Middle Ages and Modern Times Referring to the XVI-th – the XVII-th Centuries (The main editorial board chaired by R.B.Ribakov). – М.: Oriental Literature, 2000. - P. 163 – 164.
8. Marx, K. Chronological Extracts on the History of India / 664-1858/ under the editorship of V.V. Adoratskogo/К.Маркс.-М.: Gospolitizdat, 1947. - 179 p.
9. Nahovandi, Abdulboki. Rahimi`s Maosir/A.Nahovandi. — Calcutta: Asian Society of Bengal, 1931. - 1699 p. V.III., P.1-2.

10. Gurakoni, Nuriddin Muhammad Jahangir. Introduction / Jahangir-Name or Tuzuk-i Jahangiri / under the editorship of Muhammad Hashim/ N.Gurakoni. - Tehran: Iranian Culture Foundation, - 1359. - 588 p.
11. Nuriddin, Muhammad. Tuzuk-i Jahangiri. - Badown: Ghazipur Press, - 1863, - 426 p.
12. Nu`mi, Shibli. Poetry or the History of Verse and Literature in Iran. Translated by Sayyid Muhammad Taqi Fakhr Doi Geloni. - V.III., - Tehran: The World of Books. - 1336, - 268 p.
13. Pulatov, N. Literary and Historical Value of “Jahangir-Name” // Bulletin of the Tajik National University. – Dushanbe, - 2018 №8 (7). - P. 240 – 244.
14. Pulatov, N.A Some Views on Qosim Kohi Miyonkoli’s Life and Creative Heritage. Scientific Notes. Series of humanities and social sciences/N.Pulatov.-Khujand. - 2020. №2 (63). – P. 90 - 96.
15. Fozilov, M. Dictionary of Tajik-Persian Proverbs, Sayings and Aphorisms/M.Fozilov.- - Dushanbe, 1977. - 5830 p. V.II.
16. Huseynqulikhon, Azimobodi. Edge of Love / Introduction by Asgari Jonfido. – Dushanbe, 1981. - V.I. - 386 p.
17. Hofizi, Shirazi. Selected Ghazals / Compiled and introduced by J. Shanbezoda/Sh.Hofizi.– Dushanbe, 1967. - 284 p.